

Forfatter: Ewald, Johannes

Titel: Herr Panthakaks Historie og Meeninger

Citation: Ewald, Johannes: "Herr Panthakaks Historie og Meeninger", i Ewald, Johannes: *Herr Panthakaks Historie og Meeninger*, udg. af Johnny Kondrup , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, i samarbejde med Nyt Dansk Litteraturselskab, cop. 1988, s. 159. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-ewald01dkval-shoot-idm140540297017488.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: Herr Panthakaks Historie og Meeninger

Efterskrift

1. Johannes Ewalds debut

Der var ingen grund til at tro, at det var en moderne ånd, som i 1764 debuterede med prosafortællingen *Lykkens Tempel*. Fortællingen, der blev offentliggjort i skriftrækken *Forsøg* i de skønne og nyttige Videnskaber, er en from allegori om valget mellem jordisk og evig lyksalighed. Inden for rammerne af en komposition, hvis linier er som trukket efter en lineal, færdes Fromheden, Dyden, Affekterne, Tilfældet, Frygten og Misundelsen i skikkelse af kvinder så kølige og højbarmede, som man kender dem fra stik efter den samtidige maler Nicolai Abildgaard. Fortællingen munder ud i en fornuftig hyldest til den evige lyksalighed, og den indbragte sin forfatter en pris på 20 rigsdaler fra Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse, i daglig tale kaldet Det smagende Selskab. Han gik straks efter i gang med at skrive et drama om Guds algodhed.

Den tyveårige Ewalds arbejde er et produkt af vedtagen smag og moral. Han synes helt igennem rede til at bekræfte den humane oplysningstid i dennes tro på borgerdyd, fremskridt og altings viselige orden, synlig for den der blot ser ordentligt efter.

Men denne optimisme stod for fald, både i Ewalds eget liv og i et større historisk perspektiv. Som det snart skal ses, havde Ewald allerede selv gjort erfaringer, der kun svært lod sig føje ind i kompositionen fra *Lykkens Tempel*, og han skulle komme til at gøre flere. Han havde formentlig også hørt om, ja måske allerede læst den bog, der mere end nogen anden skulle lægge sprængstof under optimismen: Voltaires *Candide*. Bogen var udkommet i Genève fem år før *Lykkens Tempel* - og syv år efter finder man den som ferment, anstødssten og diskussionspartner i en anden af Ewalds prosafortællinger: *Herr Panthakaks Historie*. Her viser det pæne unge menneske sig at være blevet til et anfægtet og forvirret hoved.

160

2. Den bedste verden

Den optimistiske rationalisme fik sin geniale talsmand i den tyske filosof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) - og sin myreflittige systematiker i hans discipel Christian Wolff (1679-1754). Leibniz, der var en af de sidste universelle ånder: jurist, fysiker, matematiker, teolog, historiker, diplomat, hofmand, og altså filosof, havde i 1710 sammenfattet sin og tidens visdom i værket *Essais de Théodicée*, *Forsøg på en Retfærdiggørelse af Gud*.

At Gud skulle retfærdiggøres, beroede på den gamle, men evigt aktuelle konflikt mellem teologernes påstand om, at han er algod og almægtig, og ethvert menneskes erfaring af, at den verden, Gud har skabt, rummer både ondskab og lidelse.

Leibniz' spekulative udgangspunkt er, at denne verden består af uoverskueligt mange, indbyrdes forskellige væsener, de såkaldte monader. De findes på alle udviklingstrin, og overgangene imellem dem er uendeligt små. De laveste monader ligger i det rå stof, mens de højeste udgør menneskelige sjæle, og enhver højerestående monade organiserer et større eller mindre hierarki af lavere monader omkring sig. Den højeste, urmonaden, hvoraf alle de andre er fremgået, er Gud.

Hvorfor har Gud nu ikke i sin algodhed valgt at skabe en kombination af monader, som var fuldkommen, dvs. uden ondt? Almægtig som han også er, kunne han jo, på trods af menneskenes frie vilje, overskue verdens fremtid, og så kunne han vel også have skabt den anderledes, bedre? Omtrent således havde den franske filosof Pierre Bayle (1647-1706) spurgt, og det var ikke mindst foranlediget af ham, Leibniz udformede sin theodicé.

Leibniz besvarer Bayles spørgsmål ved at minde om, at Gud selv er fuldkommen, og skulle han have skabt en fuldkommen verden, ville den blot være blevet en gentagelse af ham selv. En verden forskellig fra

Gud, en skabt verden, måtte nødvendigvis blive ufuldkommen. Eller m.a.o.: den måtte hvile på selve dét metafysiske onde, at den ikke kunne optage hele Guds væsen i sig. Det metafysiske onde blev igen udgangspunktet for det moralske onde, som er skabningens mulighed for at begå onde eller syndige handlinger. Og som en konsekvens af det moralske onde - som syndens nødvendige straf - fulgte 161 endelig det fysiske onde, hvorved forstås de lidelser, som skabningen er underkastet. Så vidt så godt. Leibniz hævder nu, at Gud, fordi han er algod, har valgt at skabe den kombination af monader, som uden at være ét med hans eget væsen ligner det mest muligt. En verden, som kun indeholder det nødtørftigste onde, - den bedste af de verdener, som det var muligt at skabe på de nævnte metafysiske betingelser.

Reduceret til det mindst mulige viser Leibniz' tænkning sig at hvile på en cirkelslutning: Eftersom Gud er algod og almægtig, må han have skabt den optimale verden. Men væsentligere end denne logiske spinkelhed er selve den tilgrundliggende vision: anskuelsen af verden som et kæmpemæssigt, kompliceret urværk, hvis dele alle er indbyrdes forskellige og dog organiseret til et harmonisk hele. Ser man især disharmonien, det onde, beror det på, at éns udsyn er begrænset.

Leibniz' discipel Christian Wolff satte sig for at udmønte denne vision i solide værker, der led for led demonstrerede det hensigtsmæssige og fornuftige i verdens indretning. Det var især gennem Wolff, der i 1745 blev baroniseret af prusserkongen Frederik den Store, at tankerne vandt indpas i Danmark.

3. Voltaires *Candide*

Wolffs og filosofiens velynder Frederik den Store var også en ven af Voltaire; men ironisk nok såede kongen samtidig ved sine handlinger tvivl i Voltaires sind om rigtigheden af den livsanskuelse, som Leibniz og Wolff repræsenterede. Voltaire, hvis filosofiske standpunkt hidtil ikke havde været fjernt fra optimismen, begyndte ikke mindst under indtryk af den preussiske Syvårskrig (1756-63), som Frederik var ansvarlig for, at finde Wolff utilstrækkelig og fladbundet. Også det voldsomme jordskælv i Lissabon 1755, hvor 30.000 mennesker med ét slag omkom, udfordrede hans skepsis. Den skepsis, som mest koncentreret kom til orde i hans lille filosofiske roman fra 1759 *Candide ou l'optimisme*.

Candide er en ung mand, troskyldigheden selv som navnet siger, der får sin opdragelse af en optimistisk filosof. Gudhengivent indsuger han læren om, at alt i denne verden er så godt som det kan blive, 162 og derpå sendes han af forfatteren ud i verden, for at doktrinen kan blive prøvet af. Han bliver tvangshvervet som soldat, deltager i en let maskeret udgave af Syvårskrigen, oplever jordskælvet i Lissabon og bliver pisket af inkquisitionen. Efter at være flygtet til Sydamerika undgår han med nød og næppe at blive ædt af kannibaler, oplever negerslaveriet i de hollandske kolonier, bestjæles, bedrages - og begynder at tvivle på optimismen.

Hvad der giver Voltaires roman liv og kraft til at overbevise, er, at den ikke besvarer den optimistiske doktrin med filosofiske ræsonnementer, men alene med kendsgerninger. Foruden de allerede nævnte: syfilis, fattigdom, prostitution, pest, voldtægt, skibbrud, mishandling, justitsmord, religiøs fanatisme, hovmod og dumhed.

Candide ender under vægten af alt dette med at lade optimismen fare, dog uden derfor at blive pessimist. Han vender i stedet filosofien ryggen og lægger sig efter livskunst. Et stilfærdigt arbejde uden for megen spekulation - »vi må dyrke vor have« - det er det enkle bud, han til slut giver på en mulig lyksalighed.

4. Ewalds barndom og ungdom

Johannes Ewald (1743-81) havde allerede i sin pure ungdom gjort en række erfaringer om denne verden, som skulle sætte ham i stand til at forstå *Candide* med hjertet. Han var søn af en af pietismens pionerer i Danmark, præsten ved Det kongelige Vajsenhus, dr. theol. Enevold Ewald (1696-1754), og hans nitten år yngre kone Marie (1715-91). Der har verseret rygter om, at denne kone, som ejede letsindighedens gave, bedrog sin ægte mand, således at Johannes i virkeligheden skulle være et uægte barn. Og hvad enten det er sandt eller ej, har rygterne ikke været ukendte for ham selv.

Endnu samme dag som Enevold Ewald døde, blev Johannes, der dagen efter fyldte elleve år, sendt ud af huset. Han kom til Slesvig, hvor han blev sat i latinskole og i kost hos skolens rektor, J.F. Licht. Knap fire år efter vendte han tilbage til København for at tage studentereksamen.

Her kom han lige i rette tid til at få en stedfader. Moderen var i mellemtiden flyttet ind som lejer hos den velhavende hørkræmmer Peder Huulegaard (1711-69), og i januar 1759 giftede de sig. 163 Huulegaards kone var død nogle få måneder forinden, og der måtte en kongelig tilladelse til for at få et nyt giftermål i stand så hastigt.

Forholdet mellem Johannes og hans stedfader var dårligt, og et halvt års tid efter brylluppet stak drengen af hjemmefra. I selskab med sin storebroder Mathias drog han sydpå, idet de havde fattet en plan om at begive sig i Frederik den Stores tjeneste og deltage i Syvårskrigen, som da havde varet i tre år.

I Hamburg fortrød Mathias og vendte om, men Johannes lod sig hverve som livtjener hos generalløjtnant von Mauteuffel, der havde kvarter i Pommern. Af grunde, som ikke er kendt, nåede han imidlertid aldrig frem til Manteuffels regiment. Nogle kilder hævder, at han i stedet blev stukket ind som menig i infanteriet og hurtigt blev træt af dét; andre mener, at preusserne slet ikke ville have ham, da det kom til stykket. Hvorom alting er, lod Ewald sig i stedet hverve af fjenden, den østrigske kejserinde Maria Theresias armé. Han begyndte som trommeslager, men blev siden underofficer. Den femtenårige dreng deltog i et felttog i Böhmen og i adskillige træfninger, var med ved Dresdens belejring og bombardement i sommeren 1760 og endte, dødssyg, i Prag. Herfra måtte han ud på efteråret hentes hjem ved hjælp af stedfaderens penge.

Medvirkende til Ewalds krigseventyr var også en kærlighedshistorie. I 1758 havde han forelsket sig hovedkuls og aldeles i sin stedfaders niece, Arendse Huulegaard (1743-94). Skønt de var jævnaldrende, var hun allerede giftefærdig og han kun en dreng, så krigen skulle også være en hurtig genvej til ære og manddom. Det blev den altså ikke, og da Ewald atter var i København, gav han sig til at studere teologi i håb om, at hun ville vente på ham. Men heller ikke dette håb holdt. Ganske vist blev Ewald kandidat allerede i 1762, hvilket var meget hurtigt selv efter datidens forhold, men ifølge en bestemmelse i Christian V's Danske Lov kunne han først søge præstekald, når han var fyldt de 25 år. Så lang tålmodighed havde Arendse (eller hendes fader) imidlertid ikke; formentlig i samme år som Ewald tog sin eksamen, blev hun forlovet, og i 1764 giftede hun sig med en hørkræmmer, der var tolv år ældre.

Kort tid efter udkom *Lykkens Tempel*.

Da Ewald havde mistet sin elskede og vundet Det smagende Selskabs pris, besluttede han at blive digter i stedet for præst. Han syntes også at have heldet med sig, for i slutningen af 1760'erne finder vi 164 ham i den toneangivende litterære kreds omkring tyskeren F.G. Klopstock (1724-1803). Klopstock, der var ophavsmand til det episke digt *Messias*, repræsenterede den frembrydende følsomhed inden for digtekunsten, og i samtiden var han genstand for enestående beundring. Siden 1751 boede han i København og nød understøttelse af den danske stat på foranledning af udenrigsministeren, den mægtige J.H.E. Bernstorff. At være Klopstocks ven betød imidlertid også at være Bernstorffs protegé; og snart var der planer om, at Ewald på statens regning skulle sendes til Skotland, Island m.v. for at indsamle folkepoesi. Kun lidt længere ude i horisonten vinkede den faste digtergange.

Men grunden under denne gyldne fremtid var allerede undermineret, da den viste sig for Ewald. Med Frederik V's død i 1766 var Bernstorffs position blevet usikker, og da Struensee kom til hoffet tre år senere, blev der arbejdet målbevidst for at få ham fjernet. Det lykkedes i 1770; Bernstorff fik sin afsked og trak sig tilbage til sit gods i Holsten. Med ham rejste også Klopstock fra København, og Ewald sad alene tilbage, pludselig uden anden udsigt end hvad han kunne tjene som lejligheds poet.

Hertil kom sygdom. Formentlig under sit krigseventyr havde Ewald pådraget sig en ledegigt, som skulle følge ham resten af livet og lidt efter lidt deformere hans krop. Det første store udbrud af gigten kom i 1769, og året efter måtte han indlægges i tre måneder på Frederiks Hospital. Da han kom ud igen, blev han opsøgt af sin ven Torkel Baden, der fandt ham på et loftskammer, nøgen, forkommen - og nedbrudt af druk. For på dette tidspunkt var Ewalds tidlige vakte hang til spiritus blevet så stærk, at den var ved at gøre ham til drinker. Så vidt man kan forstå af hans selvbiografi, var det tabet af Arendse, der fik ham til for alvor at drikke, men gigtsmerterne har også krævet bedøvende midler.

Torkel Baden var ejer af en gård, Rygaard i Gentoft. Her fik han installeret Ewald som rekonvalescent, og her - i 1771 - blev *Herr Panthakaks Historie* formodentlig skrevet.

Formen til sin roman har Ewald fået fra den bog, han ville diskutere med, *Candide*. Men i øvrigt var den filosofiske rejseroman en yndet genre i det 18. århundrede. Montesquieu havde slået tonen an i 1721 med *Lettres persanes*, og et kor af oplysningens bedste hoveder fulgte: Swift (*Gulliver's Travels* 1726), Holberg (*Niels Klim* 1741), Samuel Johnson (*Prince Rasselas* 1759), Diderot (*Jacques le Fataliste* o. 1773) og Voltaire, der skrev adskillige værker i genren.

Den filosofiske rejseroman er inspireret af opdagelsesrejserne og det deraf flydende kendskab til fremmede kulturer. Den former sig i alt væsentligt efter én af to skabeloner: enten er hovedpersonen en fremmed rejsende, der med undrende øjne betragter de europæiske sæder (*Lettres persanes*), eller det er en europæer, der i det fremmede ser groteske tilstande, som imidlertid ved nærmere eftersyn blot er forstørrelser af hjemlige uvaner (*Gulliver's Travels*). Formålet er i begge tilfælde at gøre det tilvante relativt og diskutabelt.

I sit anlæg er *Herr Panthakaks Historie* et modstykke, en antitese til *Candide*. Vi har i begge fortællinger at gøre med en ung, troskyldig europæer, der opdrages i en færdig, altomfattende anskuelse af verden. Og begge sendes de af en ironisk fortæller ud i verden for at få realiteterne at mærke. Men i modsætning til den unge westfaler er sønderjyden blevet præpareret med pessimisme. Af sin skinhellige, pietistiske moder har han først lært, at verden er ond, og at menneskene handler ondt mod hinanden, ikke fordi de ikke kan indse, hvad der er godt, men fordi de vil det onde. Moderen, der til trods for sin fromhed omgiver sig med hellige elskere, er selv et levende argument for teorien.

Det lille positive hul, som dog findes i moderens verdensanskuelse, tilstopper dernæst Panthakaks lærer med det sigende navn Misocosmus, Verdenshaderen. Misocosmus mener, at menneskene er ude af stand til overhovedet at indse, hvad det gode er, og at denne forstandens fordærvelse er årsag til verdens ondskab.

Som Ewald selv omhyggeligt gør rede for, må en sådan opdragelse udvikle barnet til en knarvorn og klynkende menneskefjende. Det bliver Panthakak da også; men ikke blot. Da han fra naturens hånd er udstyret med et godt hjerte, og da selv de tåbeligste handlinger åbenbart kan få utilsigtet gunstige følger, udvikler han også egenskaber 166 som videlyst, arbejdsomhed, tålmodighed og - mærkeligere endnu - medlidende kærlighed til denne verdens elendige børn. Alt i alt tør fortælleren konkludere, at Panthakak vandt mere end han tabte, ved at tilbringe atten år blandt forrykte opdragere.

Allerede her begynder Ewalds fortælling imidlertid at dreje i en anden retning end Voltaires - og ud af sin egen genre. Det 18. århundredes filosofiske roman er netop ikke psykologisk. Dens figurer er flade og uselvstændige, marionetter i en ferm fortællers hånd. Det er næppe tilfældigt, at genren trivedes i en tid, hvor *laterna magica*, skyggespil og dukketeater hørte til blandt de selskabelige fornøjelser.

Candide er også i attenårsalderen, da han forlader sine opdragere, men det sker på en af romanens første sider. Voltaire interesserer sig ikke som Ewald for selve opdragelsen og underkaster ikke dens konsekvenser nogen analyse. Tilsvarende finder man ikke hos Voltaire nogen udredning af forholdet mellem *Candides* person og de hændelser, han kommer ud for. Ikke ud over det rent logiske forhold, at han omsider opgiver sin optimisme. Men hos Ewald er der en psykologisk sammenhæng.

Da Panthakak under sit selvvalgte navn - Alt er ondt, betyder det - rejser ud i verden for at finde sin ukendte fader, oplever han at blive bestjålet af en ung mand, som han af lutter frygt for landevejsrøvere har slået følge med. Og han forbander naturligvis verden for dens falskhed. Men hvad han ikke tænker på, er, at han kun blev røverens offer, fordi hans egen frygt og mistro havde flet ham til at fortælle højlydt i en landevejskro, hvor mange penge han stod i fare for at miste. Hans åbenlyse angst havde udfordret den unge mands dristighed og gjort ham til røver, hvad han ikke var i forvejen. Det er Ewald selv, der i en fortællerkommentar blotlægger denne sammenhæng.

Panthakak bliver derpå samlet op af et selskab bestående af to damer og en pietistisk herre. Denne herre, hvori Panthakak mener at se sin egen fader, bedrager ham for hans sidste ejendele, bortset fra det tøj han går i. Panthakak forbander menneskene for deres ondskab, og han har ret. Men han glemmer, at en medvirkende årsag til bedrageriet var den mistanke, som han selv nærrede til selskabet, og som fik ham til at hale sit guldur og en veksler frem for dets øjne - nemlig mistanken om, at *det* skulle betragte *ham* som en økonomisk byrde.

Fra Frankfurt, hvor pietisten har gjort sig usynlig, fortsætter 167 Panthakak til fods mod Genève. På vejen opholdes han af en pikant brunette, som øjensynlig er ved at begå selvmord af fortvivlelse over en bedragerisk ægtemand. Panthakak iler hende til hjælp - og opdager for sent, at hun er medlem af en røverbande. Under damens rå latter ribber hendes kumpaner Panthakak for den sidste trævl, slår ham ned og efterlader ham bevidstløs i skovbunden. Nu har han virkelig grund til at forbande verden. Ganske vist var røverne måske ikke blevet opmærksomme på ham, hvis han ikke havde talt højt med sig selv på vejen, og måske havde de heller ikke haft så let ved at narre ham, hvis han ikke var blevet fascineret af damens bryster; men dette er dog biomstændigheder.

Ved således at udsætte Panthakak for tre udplyndringer, hvori han selv har henholdsvis megen, nogen og liden eller slet ingen skyld, leverer Ewald et nuanceret materiale til diskussion af det spørgsmål: hvorvidt vore fordomme om verden selv hidkalder de begivenheder, som bekræfter dem. Dermed fører han debatten om optimisme og pessimisme ind på det individuelle sjælelivs område - og gør den filosofisk meningsløs. Intet under, at en af de litteraturhistorikere, der siden har prøvet at udlægge fortællingen som et filosofisk udsagn for eller imod Leibniz, for eller imod Voltaire, er blevet uenig med sig selv om meningen (Hans Brix: *Johannes Ewald* s. 55 og 59).

Psykologiseringen føres videre, omend på et mere lavkomisk niveau, da Panthakak atter kommer til bevidsthed. Nøgen og forslået finder han vej til et ensomt slot og bliver indladt hos marquis'en af V***, der her lever i landflygtighed formedelst sin ubændige lyst til at skrive satirer mod den bedste af alle verdener. Ewald kan ikke have tænkt på andre end selveste Voltaire, der i 1754 havde købt lystslottet Les Délices uden for Genève og fire år senere slottene Tournay og Ferney på grænsen mellem Frankrig og Schweiz, netop for at kunne undslippe de franske myndigheder. Man ser altså nu *Candide's* forfatter, ivrigt lyttende til Panthakaks historie, som han straks efter omsætter i en pessimistisk satire med titlen *Panthakak eller den reysende Jyde*.

Ewald er ikke fri for at ironisere over denne marquis, der ved sine skrifter har erhvervet sig både rigdom og berømmelse, goder af denne verden, som han dog holder for helt igennem slet. Filosofisk er der ikke meget ved denne argumentation, som tager sigte på manden frem for hans tanker. Men rent galt bliver det, da Ewald skal forklare, 168 hvorfor marquis'en er blevet pessimist. Det kommer sig angiveligt af, at han, der i sin ungdom var en svoren discipel af Leibniz, blev uenig med denne om en hund! Den personlige uoverensstemmelse blev øjeblikkelig pustet op til en filosofisk, og marquis'en viede sit liv til at gennemhulle theodicéen.

Kort efter at Ewald således har reduceret striden mellem optimisme og pessimisme til et uværdigt hundeslagsmål, ender hans fortælling, ufuldendt. Det er ikke noget særsyn; fragmentet er, som Ernst Frandsen har sagt, typen i Ewalds produktion i hans forvirrede år 1770-73 (*Johannes Ewald*, 2. udg., s. 55).

Det er altid risikabelt at gætte på, hvordan et fragment skulle have været fortsat. Særlig farligt bliver det, når man har at gøre med det 18. århundredes litteratur, hvor fragmentet er en yndet kunstform (jf. nedenfor s. 175). Men i dette tilfælde er det næsten sikkert, både at og hvordan Ewald oprindeligt havde tænkt sig en fortsættelse. *Herr Panthakaks Historie* begynder *in medias res*: Vi ser hovedpersonen på vej til at drukne sig selv i kanalen ved Christiansborg en oktoberaften i 1728. Derefter bryder fortælleren af og giver os Panthakaks levned fra begyndelsen, men han når aldrig frem til indledningsscenen igen. Så vidt ligger det fast, at hovedpersonen efter sit besøg hos marquis'en (men uvist ad hvor mange omveje) skulle have været ført til København. Det er ydermere sandsynligt, at han skulle have oplevet Københavns brand, som netop brød ud om aftenen den 20. oktober 1728. Denne katastrofe, der lagde størstedelen af byen i ruiner, er øjensynlig Ewalds eneste begrundelse for at henlægge en historie, skrevet i 1771, til 1728. Hans Brix har gættet på, at branden skulle indtage samme plads i *Hen Panthakaks Historie*, som jordskælvet i Lissabon indtager i *Candide* (*Johannes Ewald* s. 54). Det lyder rigtigt. Men derudover at gisne, fx om hvilken virkning branden skulle have øvet på Panthakaks sjæl, er omsonst.

Hvad der ligger fast, er, at Ewald i Panthakaks historie, anfægtet af Voltaires *Candide*, har taget livtag med skepticismen. I en periode, hvor hans udsigter menneskeligt og borgerligt var elendige, har han spurgt sig selv, om ikke troen på den bedste verden var en naragtighed, om ikke det onde var massivt nok til, at man burde fortvivle. Han når ikke frem til noget klart svar, for i fortællingens løb viser det sig, at spørgsmålet er meningsløst eller i hvert fald forkert stillet. Det 169 gode så vel som det onde er for en stor del afhængigt af øjnene, der ser, og hvad der faktisk hænder os, er langthen en funktion af vor egen indstilling til verden. Spørgsmålet om verdens indretning må da omformes til et spørgsmål om sjælsforfatning, om individualitet.

6. Digteren og borgeren

Da Ewald fra rekonvalescensen på Rygaard flyttede tilbage til København, tog han meget betegnende ophold i Vingårdsstræde, oven i købet i et hus, der tilhørte en brændevinsbrænder. Hans drikkeri tog her et voldsomt opsving, han færdedes mellem døgenigte og prostituerede og var i enhver borgerlig henseende at regne for et subjekt. Men samtidig med, at han således trak sig ud af samfundet og gled til bunds, foregik der i hans indre en modsat bevægelse. I en række personlige digte fra 1771-73 afskriver han det omgivende samfund som uvæsentligt og koncentrerer sig om sin egen sjæls muligheder for at hæve sig over det. Disse muligheder er forbundet med hans digterevne, hvis sande omfang og rækkevidde han først nu bliver sig bevidst. Som digter-subjekt (nu med en anden betoning) formår han at omspænde kosmiske vidder, sole og

himle udbreder sig i hans bryst. Den verdensorden, som han før har forsøgt at udgrunde, er han nu på nippet til at kunne skabe i sit eget indre (jf. fx digtet *Natte-Tanker*).

Det er på én gang ironisk og dybt vemodigt at iagttage dette sammenstød i Ewalds liv mellem en voldsomt potenseret selvfølelse og et borgerligt eller menneskeligt forfald. Eftersom Ewald med denne disharmoni foregriber, hvad der bliver en almindelig erfaring for digtere i det 19. og 20. århundrede, er det berettiget at kalde ham en moderne skæbne.

Disharmonien når sit foreløbige højdepunkt, da Ewald i foråret 1773 bliver sat under administration - vel ikke juridisk, men praktisk. Hans moder, nu enkemadam Huulegaard, og hendes sjælesørger, præsten ved Trinitatis kirke J.C. Schönheyder (1742-1803), indgår et arrangement, hvorefter Ewald fjernes fra hovedstaden og sættes i kost hos en brav familie i fiskerlejet Rungsted. Moderen betaler, hvad hans ophold koster i de første seks uger, og hjælper derefter, når det behøves. Til gengæld må Ewald lade sin økonomi administrere af Schönheyder. 170 Denne Schönheyder, hvis indflydelse herefter gør sig stærkt gældende i Ewalds liv, er kun et år ældre end digteren selv. Men han ejer al den sikkerhed, som et godt embede, medborgeres agtelse, grundfæstet tro og en vis mangel på fantasi kan give et menneske. Derfor kan man i breve høre ham formane og irettesætte den jævnaldrende Ewald, som om denne var et uvornt barn. I øvrigt er Schönheyder velvillig. Han hjælper Ewald, hvor han kan, og han betragter det som sin opgave at vejlede digteren til det, der for ham selv står som de dyreste goder: et ærbart levned og en ydmyg tro på Gud.

Under disse omstændigheder oplever Ewald i Rungsted - sin lykkeligste tid. Hans følelse af digterisk styrke slår ud i genial selvtilid. Verdens vidunderlighed blomstrer i hans indre, og han ved sig i stand til både at rumme og fortolke den.

I Rungsted - i slutningen af 1774 - begynder Ewald også at skrive sin selvbiografi, *Levnet og Meeninger*.

7. Den selvbiografiske genre

Den genre, som Ewald hermed bevæger sig ind i, er dybt rodfæstet i europæisk kultur. Den har sit udspring i den kristne tradition for samvittighedsprøvelse, en tradition der i de første århundreder efter vor tidsregning dels afsatte skriftemålets sakramente, dels førte til en egentlig konfessionslitteratur. Historiens første selvbiografi, der skyldes kirkefaderen Augustin (354-430), bærer netop titlen *Confessiones (Bekendelser)*. Den fortæller om det syndige levned, som Augustin førte frem til sit 32. år, da han pludselig fik en religiøs oplevelse og lod sig omvende til kristendommen. I erindringens perspektiv fordømmer han sin egen ungdom, men ser dog samtidig i begivenhederne Guds finger, der ubevidst for ham selv ledte frem mod omvendelsen. Selvbiografien bliver til i et spændingsfelt mellem det levede liv og forsynets plan, mellem et menneskeligt og et guddommeligt perspektiv; men der råder ingen tvivl om styrkeforholdet. Augustins liv tilhører i dybeste forstand ikke ham selv, men Gud; og her ligger det, der adskiller ikke bare hans bekendelser, men hele den middelalderlige selvbiografi fra genrens senere historie.

At Ewald har kendt Augustin, da han skrev sit eget levned, ses allerede af det faktum, at han citerer ham i teksten (s. 101). Vigtigere er 171 imidlertid, at *Levnet og Meeninger* til dels er opbygget som en bekendelse, »en authentique Tilstaaelse af mine Daarligheder« (s. 76), oven i købet rettet til den pietistiske formynder og skriftefader J.C. Schönheyder.

Men indgår Augustin således som en inspirationskilde for Ewald, da er det også værd at bemærke, at hans moderne efterfølger i en vis forstand vender op og ned på ham. I Ewalds selvbiografi oplades det levede liv, så uregelmæssigt og syndigt det tager sig ud for andre, med en indre styrke, der gør det muligt for den skrivende at overtage det som sit. Og styrken beror på, at livet tilhører et geni, et individ som netop gennem det har formået at hæve sig til Guds niveau. Herom mere i det følgende.

Mange linier eller tendenser i oldtiden løber sammen i Augustins værk og gør det rimeligt at sige, at den selvbiografiske form er frugten, det koncentrerede udtræk af en tidsalder, som ellers er ved at gå under. Da en ny tid opstår, er formen til rådighed, men indholdet må skabes forfra. Mennesket må, fra renæssancen at regne, opdage sig selv påny, lære at anskue sig selv med øjne, som ikke først og fremmest er Guds - eller kirkens. Selvbiografien bliver på én gang et redskab og et udtryk for denne proces.

Renæssancens humanister brugte ganske bevidst deres selvbiografier som en art psykologiske laboratorier, idet de her lagde deres egne handlinger til grund for en intellektuel afsøgning og kortlægning af den menneskelige personlighed (se fx Girolamo Cardanos *De vita propria*, Om hans eget liv, 1574-76; findes i en moderne tysk udgave fra 1969). Når Johannes Ewald taler om sin selvbiografis »Hovedøyemed [...]»

nemlig det, at bidrage saameget til Kundskaben om det menneskelige Hjerter, som mueligt« (s. 145), og når han omtaler sin egen livshistorie som »Anledning« til at lære selve mennesket at kende (s. 91), så synes man at høre et ekko fra disse humanister. Eller rettere: man hører et i tiden udbredt motiv, som blev anslået to-tre århundreder forinden. Det klinger også hos Rousseau.

Den egenskab, som man i første omgang måtte anse for personlighedens bærende, var fornuften. Den rationelle tænkning sikrede identiteten og livets sammenhæng. Dette var et synspunkt, som den franske filosof René Descartes gennemførte konsekvent i sin filosofiske selvbiografi *Discours de la Méthode, Om metoden*, fra 1637. Bogen beskriver, hvordan han led for led har arbejdet sig frem til en række 172 principper for sikker erkendelse, og omdrejningspunktet er de berømte ord: Jeg tænker, altså er jeg til.

Men i løbet af det følgende århundrede træder personlighedens irrationelle områder med stigende intensitet ind i menneskebilledet. Hos Holberg, der godt en generation før Ewald skriver sine latinske levnedsbreve (1728-43), udgør de et kaotisk stemningsrige, som fornuften har stort besvær med at holde i skak. Med gysen kaster Holberg blikket ned i de evigt vekslende stemningers heksekedel, men øjner ingen orden i omvekslingerne og bruger betegnelsen uheldelig sygdom for, hvad han har set.

Andre følte sig imidlertid tiltrukket af synet. Det 17. og 18. århundredes kultur rummede en betydelig understrøm af religiøs mystik. Den fandt bl.a. udtryk i en autobiografisk litteratur, der gjorde sig til medium for skildringen af det subtile stemnings- og lidenskabsliv hos mystikeren, som dannede basis for (eller blev affødt af) hans særlige erfaringer. Et hovedværk er Jeanne-Marie Guyons *Vie écrite par elle même*, Levned skrevet af hende selv (1688-1709); hun fik i øvrigt stor betydning for Rousseau.

Et særegent udslag af den mystiske strømning var pietismen. Denne fromhedsretning, der jo beherskede Johannes Ewalds barndomsmiljø, appellerede i særlig grad til det subjektive, både til følelsen og selvransagelsen, hos sine tilhængere. Den fik også udtryk i en omfangsrig selvbiografisk litteratur, specielt i Tyskland. Det er dog en litteratur der i sin bestandige pointering af Guds forsyn kan minde om de middelalderlige bekendelser. Intet tyder på, at Ewald har modtaget nogen direkte inspiration herfra.

Det har han heller ikke fra det 18. århundredes betydeligste autobiografi, Jean-Jacques Rousseaus *Les Confessions, Bekendelser*. Den blev ganske vist skrevet i årene 1765-70, altså lige inden Ewald begyndte på sit levned, men henlå i manuskript til 1782, da både Rousseau og Ewald var døde.

Hos Rousseau erkendes de irrationelle egne af personligheden på et rent verdsligt grundlag. Og den erkendende fornuft tildeler sig selv en underordnet rolle i forhold til det kaotiske følelsesliv. Når dette imidlertid ikke indebærer, at Rousseau i selvbiografien opfatter sit liv som et kaos, skyldes det, at følelseslivet netop i erindringens perspektiv viser sig at have sin egen, dybere eller mere omfattende logik (som identificeres med begrebet natur). At Rousseau tør 173 anerkende følelseslivet som bærende for personligheden, hænger sammen med, at han retrospektivt kan afvinde dets bevægelser en mening og retning, som førhen var ubevidst. Følelse og identitet viser sig at falde sammen i den individuelle dannelseshistorie, og selvbiografien står som det eneste rigtige middel til erkendelse af dette sammenfald. Eller sagt med andre ord: I Rousseaus *Bekendelser* møder man for første gang den på følelsessammenhæng grundede dannelseshistorie, og værket markerer derved et foreløbigt højdepunkt i genrens historie.

Har Johannes Ewald ikke kunnet læse Rousseaus *Bekendelser*, så har han dog ikke af den grund været afskåret fra at påvirkes af de ideer, som bærer værket. I 1762 havde Rousseau udgivet sin pædagogiske afhandling *Émile*, hvori de samme ideer fandt udtryk, og netop til *Émile* hentyder Ewald i *Levnet og Meeninger* (s. 89, noten til »Rousseaus Afgud«).

Når Ewald i sin selvbiografi tillægger barndommen - den periode hvor fornuften sover - så stor betydning for sit senere liv, at han næsten alene skildrer den, da er det usædvanligt og nyt i genrens sammenhæng, men det er i pagt med Rousseaus forestillinger. Ligeledes, når Ewald taler om den nødvendige dannelse, som barnets natur må gennemgå, dvs. den gunstige påvirkning, som dets opdragere må udøve, for at de barnlige anlæg kan folde sig harmonisk ud. Når han omvendt bebrejder sine lærere, at visse af hans egne anlæg, som i sig selv var gode, blev fejludviklet, fordi man proppede ham med unyttig lærdom, gloser og bibelsprog, i stedet for at lære ham at leve, ja så er det som skrevet ud af *Émile*.

Rousseausk er også den adskillelse, som Ewald stedvis foretager mellem den menneskelige natur og det borgerlige samfund - og hans dertil hørende tro på, at mennesket af naturen er ædelt i sin stræben, afskyr uret og ikke kender til ejendomsret. Til den ædle natur svarer den varme følelse, mens det borgerlige samfund må nøjes med den kolde forstand - såvel hos Rousseau som hos Ewald.

Endelig kan man mene at høre en genklang af Rousseau i Ewalds utallige henvisninger til sit hjerte; dette ømme, følsomme, svulmende, kærlige, entusiastiske, dristige, flammende hjerte, som banker på hver side af *Levnet og Meeninger*. Med gustent overlæg siger jeg »kan«, for der findes naturligvis også det fænomen, man kalder tidsånd.

8. *Tristram Shandys* Levned og Meninger

Taler man om selvbiografiens stilling i det 18. århundrede, kan man ikke komme uden om også at beskæftige sig med romanen. En af de vigtige begivenheder i genrens historie er, at den ved århundredets midte indtræder i et intimt forhold til romangenren, som den bl.a. låner sin jeg-form. Den autobiografiske roman opstår; typeeksemplet er Laurence Sternes *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, 1760-67.

Der består også et intimt forhold netop mellem *Tristram Shandy* og Ewalds selvbiografi. Alene titlen: *Johannes Ewalds Levnet og Meeninger* udpeger Sternes roman som inspirationskilde. Det samme gør den lunefulde, springske og fragmentariske fremstilling. *Tristram Shandys* levned og meninger er et værk, hvis kronologi bestandig brydes op; fx slutter det fem år før sin egen begyndelse (1718-1713), og hovedpersonen forsvinder praktisk talt ud af sin selvbiografi i femårsalderen. Johannes Ewald, der er mindre radikal, lader dog tiden bevæge sig en lille uge i den rigtige retning (Hamborg - Magdeborg), og han er næsten seksten år gammel, da fortællingens mørke lukker sig over ham.

Mellem de sparsomme brokker af *Tristram Shandys* levned, for mere bliver det ikke til, vokser da et vildnis af meninger frem, bestående af selvbiografens tanker om sin egen historie, hans besvær med at rekonstruere og fortolke den, og hans kvaler med at formidle den til genstridige læsere. Systemet i disse meninger er afvejens, digressionens, og deres bevægende årsag er den skrivendes egne associationer. - Også Ewalds tekst er fuld af digressioner; han kan alt for ofte ikke undlade med et par ord at berøre dette eller hint, dels for at kaste lys over det sagte, men også for at tage afstand fra sin egen fremstillingsform eller for at diskutere sin egen fortolkning af sine egne handlinger ... (se fx s. 78, 113, 139, 148). Om det så er de genstridige læsere, har Ewald taget hensyn til dem, ja indlagt dem i selve teksten. Han diskuterer længe med fyldebøtten ThundernTrunk og puritaneren WaterSous, der fra hver sit udgangspunkt har det til fælles, at de ikke forstår sig på vin eller fantasi (s. 99-105). Han besvarer hr. Quæstioturius' ligegyldige spørgsmål (s. 116) og tøver over for anti-moralistens berettigede (s. 137); begge dele i øvrigt med samme syrlige tonefald.

Men den væsentligste overensstemmelse mellem Sterne og Ewald 175 ligger selvfølgelig på det plan, hvor tekstens kapriciøse overflade, fortolket, bliver til livsanskuelse. Hvor anstrengende denne overflade end kan virke på læseren (især hos Sterne), må man anerkende den som det passende udtryk for en vidt dreven subjektivitet. Bag disse ironisk-følsomme levned og meninger sidder et forfatter-jeg, der ganske efter eget forgodtbefindende fortæller eller lader være, oplyser eller tilslører, skåler med læseren (s. 111) eller vender ham ryggen for at gå i seng og læse - naturligvis i romanen om *Tristram Shandys* levned (s. 114). Men med en sådan digterisk selvfølelse er vi henne i nærheden af den romantiske ironi, hvis hovedtese netop er, at digterens vilkårlighed ikke bør tillade andre love end sig selv. Filosofisk set er indholdet i den romantiske ironi en potensering af jeg-fornemmelsen til en mystisk følelse af kosmos. Når man vil tage strukturen i Ewalds selvbiografi som udtryk for dette fænomen, kan man støtte sig til det første lille kapitel om Høyen, som netop besynger den digteriske følelse. Rask som ørnen river digteren sig løs, fra sit tungere støv, fra sin snævrere kreds, stiger op mod de højeste, hellige tinder. I en skildring, der foregriber den store ode *Til Sielen* (1777), spørger Ewald sig selv, om han som digter kan omfatte kosmos, om hans tanke og følelse kan spænde fra jord til himmel - og svarer ja (s. 98 f).

Om det så også er et udtryk for denne præ-romantiske ironi, at *Levnet og Meeninger* har fragmentets form - er et åbent spørgsmål. Sternes roman om *Tristram Shandy* er et fragment, og det samme gælder dens efterfølger, *A Sentimental Journey through France and Italy* (1768), der også har betydet en del for Ewald. Det er ingenlunde givet, at Sterne mente noget særligt med formen; muligvis duede han bare ikke til at fa en ende på sine bøger. Men sikkert er det, at den tidlige romantik i fragmentet fandt en kunstform, som i særlig grad var kongruent med dens egne bærende ideer. Den tyske romantiks teoretiker, Friedrich Schlegel (1772-1829), der kendte og satte pris på Sternes romaner, brugte fragmentet som form, da han selv udkastede den romantiske doktrin. Ikke mærkeligt, for han definerede romantikken som en »progressiv universalpoesi«, dvs. en poesi hvis søgen er uendelig, evigt uafsluttet, og som derfor aldrig må lade sig indsnævre af nogen definitiv form. Netop fragmentet er en af de få litterære former, hvori denne uendelige åbenhed kan tage konkret skikkelse.

En mindre filosofisk forklaring på det afbrudte i Ewalds selvbiografi kan være, at den faktisk er færdig, hvad det væsentlige angår. At 176 alt, hvad der er nødvendigt til forståelse af Ewalds liv og person, ret beset er indeholdt i fortællingen om krigseventyrets begyndelse og dets forudsætninger. Denne forklaring vil der blive argumenteret nærmere for i det følgende afsnit. Endelig står den mulighed åben, at Ewald med tiden er blevet træt eller ked af sin selvbiografi og har opgivet at føre den til ende. Denne forklaring, som ikke behøver at stride imod den foregående, støttes af manuskriptet og dets tilblivelseshistorie, som vi derfor også må ofre nogen opmærksomhed i det følgende.

9. Johannes Ewalds Levnet og Meeninger

Levnet og Meeninger har fra Ewalds hånd form af en række breve. Hvert brev er omhyggeligt syet sammen af flere ark foliopapir til et lille hæfte. I alt foreligger der fem sådanne hæfter, nummereret fra 1 til 5; dog er kun det sidste nummer påført af Ewald selv. I nærværende udgave er overgangen fra ét hæfte til et andet markeret med skift til ny side og nedrykning (s. 84, 98, 112,132).

Hvert hæfte indeholder et eller flere kapitler under forskellige overskrifter, hvoraf nogle dog optræder både to og tre gange. Et overblik over dispositionen giver følgende opstilling:

Hæfte 1: Hamborg

Hæfte 2: Viinflasken (I)

Hæfte 3: Høyen(I)

Viin-Flasken (II)

Hæfte 4: Høyen (II)

Høyen (III)

Arendse (I)

Arendse (II)

Elskov (I)

Elskov (II)

Hæfte 5: Arendse (III)

Magdeborg

Min Ærlighed 177 Det første af brevene rummer en tilskrift til pastor Schönheyder, hvoraf det fremgår, at de er tænkt som en fortrolig bekendelse af forfatterens dårligheder, foreløbig kun beregnet til at læses af tre personer: præsten, hans hustru og Ewalds litterære rådgiver, konferensråd A.G. Carstens. Som vi imidlertid allerede har set, udvides både formålet og den påtænkte læserkreds i værkets løb. Ewald vil som nævnt bidrage til den almindelige kundskab om menneskehjertet, og han vil samtidig, ved at fremstille sine laster ubesmykket, hjælpe andre til at holde sig på dydens vej (->gjøre dem de Feyl, som man har begaaet, og som man kun kan angre, saa uskadelige som mueligt«, s. 106). *Levnet og Meeninger* har altså et indbygget forhold til almen psykologi og moral.

Men det overordnede og egentlige formål, ikke blot for Ewalds værk, men for selvbiografien som sådan, er et andet. Muligvis kommer det til orde i omtalen af de læsere, »der af andre Aarsager gjerne vil lære at kjende mig selv« (s. 145). Under alle omstændigheder er det et konstituerende træk ved enhver selvbiografi - også ved Ewalds - at den skrives for at afdække et selv, en personlighed, idet den skrivende gennemlyser sit eget livs begivenheder med erindringens fortolkende evne. Modsætningen til denne bestræbelse møder man i memoireværket, hvor den skrivende ganske vist også fremviser begivenheder fra sit eget liv, men kun for at lade dem stå som polerede minder om en svunden tid, kun for at bevidne, hvordan verden så ud så langt tilbage han kan huske. Memoireværket hviler ikke på erindringen, men på hukommelsen; og når mange memoireforfattere alligevel kalder deres værker erindringer, udtrykker det en begrebsforvirring, som Søren Kierkegaard ironiserede over ved at sige, at der så vist er mangen mand, som har skrevet Erindringer af sit Liv, hvori der ikke er spor af erindring...

»At erindre er ingenlunde identisk med at huske. Man kan saaledes godt huske en Begivenhed til Punkt og Prikke uden derfor at erindre den. Hukommelsen er kun en forsvindende Betingelse. Ved Hukommelsen stiller det Oplevede sig frem for at modtage Erindringens Indvielse. [...] Erindringen er nemlig Idealiteten [...] Erindringen vil hævde et Menneske den evige Continuitet i Livet og sikkre ham, at hans jordiske Tilværelse bliver *uno tenore*, 178 eet Aandedrag, og udsigeligt i Eet. Derfor frabeder den sig, at Tungen skal nødsages til atter og atter at slaae Sladder for at eftergjøre Livs-Indholdets Sladder.« (*Stadier paa Livets Vei* bd. I, afsnittet Forerindring).

Når selvbiografiens fornemste ærinde således er at fremstille den livssammenhæng, som vi også benævner med ordet identitet, er det så meget desto mere frapperende, at *Levnet og Meeninger* i hvert fald umiddelbart præsenterer os for alt andet end netop sammenhæng. Værket begynder ikke, som selvbiografier plejer, ved forfatterens fødsel, men midt i hans hidtidige liv, da han femten år gammel er på flugt hjemmefra. Flugtfortællingen afbrydes imidlertid snart af tilbageblik på de tidligere barndomsår, genoptages, men kun for påny at afbrydes af flere tilbageblik, af diskussioner om vin eller ærlighed og af situationsbilleder fra »nutiden«, dvs. af Ewald i Rungsted, bl.a. optaget af at skrive sit levned ...

Bruger man en lidt mere objektiv, ordnende hånd end Ewald, grupperer værkets begivenheder sig i tre tidsplaner. Det første vedrører flugthistorien og omfatter følgende afsnit: Hamborg, til dels Viinflasken I og Høyen I samt Høyen II-III og Magdeborg. Kronologisk spænder det over en lille uge midt i forfatterens liv. Det andet plan vedrører tiden før flugten, nærmere bestemt dens forudsætninger, og omfatter en del af afsnittet Viinflasken I samt Elskov II og Arendse III. Kronologisk er det svært at sige, hvor meget det spænder over,

men da Ewald bruger udtryk som »fra det første, jeg kunde skjønne« og »fra BarnsBeen af« (s. 87), kan der være mening i at tale om barndommen som helhed. Det tredje tidsplan endelig, vedrører den nutid, hvori Ewald skriver. Det omfatter til dels Høyen I samt Arendse I-II og Elskov I. Uden for tidsplanerne falder det diskuterende afsnit Viin-Flasken II og det reflekterende Min Ærlighed.

Efter en sådan let ordning ses det, at planerne I og 2 tilsammen dækker den første halvdel af Ewalds liv, barndommen der kulminerede i flugten og krigseventyret, mens anden halvdel, livet som digter og dranker, henligger i mørke - bortset fra øjebliksbillederne i plan 3. Med Jens Aage Doctor kan man sige, at disse øjebliksbilleder slutter den parentes, som Ewald sætter om sit digterliv, og derved giver det en slags eksistens i fremstillingen, omend som tomrum (*Guldalderstudier, Festskrift til Gustav Albeck*, 1966, s. 51). 179 Som omdrejningsakse mellem den beskrevne og den ubeskrevne livshalvdel står det korte, mislykkede krigseventyr, ja den ene højspændte uge i 1759, da Ewald var på vej ud for at vinde lykken og sin elskedes hånd. I denne uge blomstrede hans sjæl. (Allerede i Magdeburg begyndte skuffelserne, da mødet med majoren havde et andet udfald end forventet, jf. s. 148). Alle hans tilbøjeligheder foldede sig ud - og derom handler selvbiografien, hvis man skifter briller og læser den skematisk. Ernst Frandsen har påvist (*Johannes Ewald*, 2. udg., s. 98), at de tre første afsnit af *Levnet og Meeninger* handler om Ewalds dragning mod det eventyrlige (Hamborg, Viinflasken I, Høyen I), de tre næste om hans tilbøjelighed for vin (Viin-Flasken II, Høyen II-III), og de følgende fem om hans kærlighed (Arendse I-II, Elskov I-II, Arendse III). Måske virker det lovlig hårdhændet at trække sådanne grænser mellem de enkelte afsnit, men sandt er det i hvert fald, at eventyr, vin og kærlighed udgør de tre »Hæng«, som har styret forfatterens liv. I hin uge, da han var på vej for at blive preussisk husar, for at vinde Arendse, og i en beruset vision på højen tog forskud på sin lykke, forenede de sig saligt til én brusende bølge.

Hinsides dette midt- og kulminationspunkt knækker imidlertid bølgen under ham; de tre hæng kammer hver for sig over i desillusion eller tragedie. Eventyrtrangen skuffes, og Ewald må vende hjem som en våd hund. Glæden ved vinen slår over i misbrug og afhængighed. Og kærligheden bereder ham det dybeste tab, da Arendse forlover sig med en hørkræmmer.

For så vidt er der altså nok sammenhæng i Ewalds skildring af sit liv. Der er også mening i, at anden livshalvdel får lov at henligge i mørke, som det tomrum, den i en vis forstand er. Tabets tid, erindringens tid, der står i så skærende kontrast til den håbefulde ungdom (man burde måske sige barndom, men kan ikke få sig til det).

Af dette tomrum rejser sig kun én tilbøjelighed, den digteriske, som da til gengæld får en hovedpart af sin kraft fra de øvrige tilbøjeligheders forlis. De helte, som Ewald tidligere drømte om at ligne, følger han nu »med svulmende Sang«, og hans sjæl smelter »i fortryllende Følelser« derved (s. 99). Den elskede, som han ikke fik, vedligeholder sig endnu uforandret i hans hjerte (s. 138) og fremstår i dugfrisk yndighed på bogens blade, skønt hun i virkeligheden er udtæret af kummer, syg og døden nær (s. 121 f). Den kærlighed, som kaldes »en ulmende Gnist af [en] Levning af Paradiis« (s. 122), 180 korresponderer meget sigende med den »Gnist [af] den himmelske Ild«, som er Ewalds digterevene (s. 98).

Ewald som digter beskrives ikke udefra - ved en opregning af arbejder og æresbevisninger - men indefra, hvad der jo er forståeligt nok i en selvbiografi. Hovedstykket er det allerede nævnte kapitel i tredje hæfte om Høyen (I). En lovsang til det sted, hvor han oplevede en første digterisk løftelse, og til vinen, som var dens umiddelbare årsag, men frem for alt til digtereven selv, som nu helt har erobret hans indre. Dengang vidste han ikke, at hans lod var at blive snydt for en lynende skæbne, og han ville næppe have accepteret en sådan viden. Men nu er han indviet af tragediens muse og fuldt bevidst om sin undtagelsesposition. Med geniets ret hæver han sig over de mennesker, som blot følger det almindelige livs regler, og digter sig bogstavelig talt ind i himlen.

Det var først og fremmest tabet af Arendse, der gjorde Ewald bevidst som digter, og han spørger på et tidspunkt sig selv, om han hellere ville have undværet det hele - »denne hellige Flamme, dette Forsmag paa Himmelen« (s. 139f), som altså både er elskov og digt, tab og erindring, smerte og smeltende fryd i én uløselig knude. Svaret er nej.

Samtidig gør han opmærksom på, at denne forsmag på himlen er den væsentligste årsag til alle de moralske fejltrin, han har begået. Den har »fordærvet eller i det mindste forværret« hans hjerte (s. 140), og det hører med i ovennævnte kompleks af alt det, som Ewald ikke fortryder. Ganske vist skynder han sig at forsikre, at hvad der er sket for ham, næppe ville ske for andre, som kom i berøring med de samme grundkræfter i tilværelsen. I alle andre hjerter end hans »besynderlige, romanske, altforvarme, alt for entusiastiske« ville disse kræfter givetvis kun befordre meget respektable dyder (sst). Men idet han derved yder moralen en teoretisk reverens, pointerer han blot yderligere sin egen særstilling. Vel anbragt i sin flammende digterhimmel trækker han stigen op efter sig. Nede på jorden står pastor Schönheyder.

10. Efter Rungsted

Således er da egentlig alt til stede i *Levnet og Meeninger*, som behøves for at forstå Johannes Ewald: eventyret, vinen, kærligheden, tabet, tomheden og geniets selvherlighed. Foruden naturligtvis de egenskaber, som direkte lyser ud af teksten: humoren, følsomheden, det lyrisk bevægede og vidtåbne sind.

Dog fremtræder netop disse egenskaber med en noget mattere glans i de sidste afsnit af selvbiografien (Magdeborg, Min Ærlighed), som der heller ikke blev taget hensyn til i ovenstående tematiske leddeling. Forklaringen er givetvis, at de er skrevet på et senere tidspunkt end de øvrige. Alt tyder på, at Ewald fra efteråret 1774 til sommeren 1775 har skrevet de fire første hæfter af sin selvbiografi (Hamborg - Elskov II) samt et udkast til det første afsnit i hæfte 5 (Arendse III). En del af dette udkast er stadig bevaret på et løst ark, hvoraf man kan se, at Ewald har ind- og omarbejdet det, da han nogle år senere skrev femte hæfte. Dette hæfte er af et lidt mindre format end de øvrige, og papiret bærer et andet vandmærke. Formentlig er det blevet til i 1778, hvorfra da kapitlerne Magdeborg og Min Ærlighed skriver sig.

Men fra 1775 til -78 var der sket store omvæltninger i Ewalds liv. I efteråret 1774 var han begyndt at nære ambitioner om at blive professor (dog kun titulær), og han lagde pres på sine venner for at få udnævnelsen igennem hos geheimekabinetssekretær Ove Høegh-Guldberg. Det lyder sært, at Ewald i sin mest genielsk-selvtillstrækkelige periode skulle have været ivrig for at få en borgerlig titel; men noget tyder på, at en kvinde stod bag. Hvem hun var, er usikkert; måske en søsterdatter til hans værtinde i Rungsted ved navn Hedevig Roers. I selvbiografien optræder hun forbigående under navnet Juliane (s. 111). Hvorom alting er, blev Ewald forelsket og ville - til stor opstandelse for sine omgivelser - giftes. Planerne om ægteskab kan først dokumenteres fra 1775, hvad der jo på ingen måde udelukker, at de kan have været der forinden. Måske har Ewald ønsket sig professortitlen som et led i planerne, for bedre at overbevise sig selv og verden (og pigen?) om, at han var solid nok til at gifte sig.

Pastor Schönheyder og enkemadam Huulgaard blev dybt rystede, og da det ikke umiddelbart lykkedes dem at tale digteren til fornuft, 182 valgte de at flytte ham endnu længere nordpå, til det ensomt beliggende Søbækshus i nærheden af Humlebæk. Her boede Ewald fra efteråret 1775 til efteråret 1777, den hårdeste og mørkeste periode af hans liv. Da han stadig ikke ville opgive sin ondskab og afsindighed, som pastor Schönheyder kaldte det, satte man ham stolen for døren og truede med også juridisk at gøre ham umyndig. Dette, i forening med en ydmygende fattigdom og en gift, der efterhånden havde gjort ham så krumbøjjet, at han knap kunne gå, endte med at nedbryde hans modstandskraft. Muligvis har en følelse af digterisk udbrændthed også været medvirkende. I sommeren 1777 erklærede Ewald sig villig til at angre, ikke blot sin forelskelse, men sit hele egensindige levned, og omvende sig til Jesus. Schönheyder havde sejret, og som en art belønning lod han i efteråret Ewald vende tilbage til København.

Da digteren i 1778 tog sin selvbiografi for sig påny, var hans situation altså en ganske anden, end da han begyndte på den, og følgelig også hans syn på sit eget liv. Hans betænkeligheder ved at forbinde sig med sit gamle, uomvendte jeg har gjort det svært for ham at genfinde den rette tone, så kapitlet Magdeborg er ikke frit for at minde om de postkort, man pligtskyldigst sender hjem fra en udenlandsrejse. Tilsvarende er Min Ærlighed, med al respekt, blevet en temmelig træg argumenteren. Trods den subtile logik, som her bringes i anvendelse til forsvar for uærligheden - også den selvbiografiske slags! - undgår man ikke en fornemmelse af træthed, mens argumenterne rasler imod hinanden.

Ewald, der var sin egen strengeste kritiker, har næppe kunnet undgå at mærke det selv. Formentlig har han snart indset umuligheden af at fortsætte værket og lagt det til side igen, denne gang definitivt.

11. Manuskripter og udgaver

Hverken *Herr Panthakaks Historie* eller *Levnet og Meeninger* blev offentliggjort i Ewalds egen levetid. Heller ikke den firebindsudgave af *Samtlige Skrifter* (1780-91), som begyndte at udkomme året før digterens død, omfatter de to fragmentariske værker.

Ewalds rettede renskrifter til værkerne findes på Det kongelige Bibliotek, i Ny kgl. Samling 489e, fol. *Hen Panthakaks Historie* har nr. 183 XI, *Levnet og Meeninger* nr. XIIa. Desuden findes, nummereret som XIIb, det omtalte løse ark med udkast til en del af *Levnet og Meeninger*, som imidlertid også indgår i nr. XIIa.

Manuskriptet til *Herr Panthakaks Historie* består af et hæfte på 70 sider, sammensyet af 17 1/2 folioark. Manuskriptet blev første gang offentliggjort i 1805. Det skete i Knud Lyne Rahbeks månedsskrift *Minerva* (s. 1-44, 129-162 og 233-274).

Derefter blev Panthakaks historie optaget i Jens Kragh Høsts udgave af Ewalds *Efterladte prosaiske Skrifter* 1837, annonceret som et supplement til *Samtlige Skrifter*,

I 1850-55 udsendte Samfundet for den danske Litteraturs Fremme en ottebindsudgave af Ewalds *Samtlige Skrifter*. Udgaven blev besørget af F.L. Liebenberg, men var baseret på forarbejder af brødrene E. L. og Christen Thaarup. I sjette bind (1853) indgik *Herr Panthakaks Historie*.

Liebenbergs udgave var den første kritiske, men ikke desto mindre højst upålidelig. En nøjagtig udgave kom først, da Det danske Sprogog Litteraturselskab i 1914-24 udsendte Ewalds *Samlede Skrifter* bd. I-VI ved Victor Kuhr, Sv. Aa. Pallis og Niels Møller. *Herr Panthakaks Historie* indgik i bd IV, 1919. Alle seks bind blev fotografisk optrykt i 1969, men i øvrigt er Panthakaks historie ikke blevet udgivet siden.

Manuskriptet til *Levnet og Meeninger* består som tidligere nævnt af fem hæfter, sammensyede af folioark. De er på henholdsvis 8, 12, 12, 16 og 16 sider. Vi ved fra indledningen i første hæfte og fra samtidige breve, at i hvert fald hæfterne 1-4 blev sendt til pastor Schönheyder og hans hustru samt konferensråd Carstens. Endvidere har kammerjunker Frederik von Mokke (1754-1836) haft dem til gennemlæsning, og han har igen lånt dem ud til teaterdirektør og sekretær i Videnskabernes Selskab C.F. Jacobi (1739-1810).

I Ewalds dødsår 1781 offentliggjorde hans ven, teologen Friederich Münter (1761-1830), en artikel om hans liv og værk i tidsskriftet *Deutsches Museum*. Münter støttede sig heri på manuskriptet til *Levnet og Meeninger*, som han også citerede i korte udpluk i egen oversættelse. Året efter blev artiklen offentliggjort på dansk i tidsskriftet *Dansk Museum* (siderne 680-700), inklusive citaterne fra *Levnet og 184 Meeninger*, der imidlertid blev oversat fra Münters tysk og således fremtræder forvansket i forhold til Ewalds original.

Til en egentlig (omend stadig ufuldstændig) offentliggørelse af *Levnet og Meeninger* kom det først i årene 1804-08. Da bragte Knud Lyne Rahbek en række uddrag i sit ugeskrift *Den danske Tilskuer* og i sit kvartalsskrift *Ny Minerva* (Tilskuerens 14. årgang bd. II s. 809-824 samt 15. årgang bd. I s. 1-8 og 121-136. *Ny Minerva* 1808 s. 151-168). Tilsammen omfatter Rahbeks uddrag lidt mere end en trediedel af hele selvbiografiens tekst.

Som helhed offentliggjordes *Levnet og Meeninger* første gang af F.L. Liebenberg i ottende bind af den før nævnte udgave af *Samtlige Skrifter*, 1855.

Samme år udsendte Liebenberg for universitetsboghandler Høst et kompakt bind *Udvalgte Skrifter* af Ewald. Også heri optog han selvbiografien.

I 1856 lod *Samtlige Skrifter*s forlægger, E.L. Thaarup, trykke en tobinds udgave af Ewalds *Digte og dramatiske Arbejder samt Levnet og Meninger*.

Dermed var autobiografiens centrale plads i Ewalds forfatterskab grundigt slået fast. Siden da har den oplevet følgende genudgivelser, der - hvor intet andet oplyses - omfatter hele teksten. Privattryk er ikke medtaget. Nummereringen forudsætter, at Rahbeks uddrag regnes for første udgave:

(5)

Samtlige Skrifter (I-IV, 1881), udgivet af Nyt dansk Forlagskonsortium. Bd IV.

(6)

Udvalgte Stykker af Wessel og Ewald, udgivet for Foreningen Fremtiden af H. Schwanenflügel, 1892. Uddrag svarende til knap halvdelen af teksten.

(7)

Levnet og Meninger, udgivet af Erling Rørdam for Wilhelm Priors Hofboghandel, 1899. Første selvstændige udgave af selvbiografien!

(8)

Udvalgte Skrifter. Gyldendals Bibliothek for Hjemmet, redigeret af Vilhelm Østergaard, 1904.(9) *Levnet og Meninger*. Kunstforlaget Danmark, 1909.

(10)

Levnet og Meninger. Selvbiografiske Brudstykker og Breve, udgivet af Louis Bobé med en fyldig biografisk efterskrift og solide noter. J.L. Lybeckers Forlag, 1911. (Delvis optrykt i 1942 og 1960, se nedenfor).

(11)

Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave af *Samlede Skrifter* (I-VI, 1914-24). Bd. IV, 1919. (2. oplag 1969).

(12)

Danske Levnedsbøger. Leonora Christina. Johannes Ewald. H.C. Andersen, 185 udgivet af Verner Seemann. Gyldendals Bibliotek bd. XVI, 1928-30. Hele teksten minus nogle få sider af sidste kapitel(!).

(13)

Af Levned og Meninger. Hasselbalchs Kulturbibliotek, redigeret af Jacob Paludan, bd. VIII, 1941. Forord af Magnus Stevns. Udvalg svarende til halvdelen af teksten.

(14)

Levnet og Meninger. Selvbiografiske Brudstykker, udgivet af Louis Bobé. Forening for Boghaandværk, H. Hagerups Forlag, 1942. Optryk af Bobés udgave fra 1911, dog mangler Ewalds breve, og Bobés efterskrift er stærkt forkortet. Noterne er revideret.

(15)

Levnet og Meninger. Selvbiografiske brudstykker. Louis Bobés udgave. Hans Reitzels serie, 1960. Indhold som foregående nr.

(16)

Philets Forslag og Levnet og Meeninger (på omslaget dog kun: *Levnet og Meeninger*), udgivet med ordforklaringer og efterskrift af Erik M. Christensen. Gyldendals bibliotek bd. III, 1964. (2. oplag 1971, 3. oplag 1980).

(17)

Ungdom og Dårskab. Digtere fortæller om deres barndom, bd. IV, udgivet af Dansk lærerforeningen ved Jørgen Andersen. Gyldendal 1964. Uddrag svarende til knap en syvendedel af teksten.

(18)

Levnet og Meeninger, udgivet af Dansk lærerforeningen ved Jens Aage Doctor. Gyldendal 1969. En udgave med fyldig efterskrift om autobiografien som genre og om teksten som litteratur, samt grundige noter. (2. oplag 1973).

(19)

Levnet og Meeninger. Gyldendals klassikere, 1986. Med en essayistisk efterskrift af Keld Zeruneith samt ordforklaringer fra Erik M. Christensens udgave (nr. 16). Også selve teksten er et fotografisk optryk af Erik M. Christensens udgave.

12. Tekstrettelser

Grundlaget for nærværende tekst er Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave af *Samlede Skrifter*, bd IV 1919. Både *Hen Panthakaks Historie* og *Levnet og Meeninger* blev i denne udgave besørget af Victor Kuhr. Jeg har sammenholdt Kuhrs tekst med Ewalds manuskripter og fundet den pålidelig. Ganske vist rummer den enkelte mindre rettelse i forhold til manuskripterne, men dels er de som regel velbegrundede, dels gør udgaven selv opmærksom på dem (nemlig i variantfortegnelsen i bd VI).

I de fleste tilfælde har jeg stiltiende overtaget Kuhrs rettelse. Dog har jeg i enkelte tilfælde, hvor det kunne ske uden at forstyrre meningen, rettet tilbage, således at nærværende udgave på nogle punkter 186

er i større overensstemmelse med håndskrifterne. Intetsteds har jeg fundet det nødvendigt at rette imod både Kuhr og håndskrifterne. En enkelt frihed har jeg dog tilladt mig. Kuhr aftrykker loyalt Ewalds anførselstegn foran hver ny linie i en længere replik, selv om hans liniedeling ikke følger manuskriptets; men jeg har konsekvent strøget dem. Kun ved en repliks begyndelse og slutning har jeg beholdt anførselstegn, hvis Ewald har sat dem.

Nedenstående liste rummer (foruden en enkelt variant, som Kuhr har glemt at notere) kun mine rettelser imod Kuhrs udgave. For rettelser imod Ewald, men med Kuhr, henvises til førnævnte variantfortegnelse i *Samlede Skrifter* bd. VI.

11,2

især < især

14,2

Moders Liv, < Moders Liv

14,38-15,1

saa skulde < saa, skulde *DSLs udgave har rettet, men ikke noteret rettelser.*

36,21

Saxenhausen < Saksenhausen

41,35

»Panthakak < "Panthakak

74,8-10

DSLs udgave har en symmetrisk indrykning af liniernes for- og bagkant, som ikke findes i manuskriptet.

76,1-15

DSLs udgave trykker indledningen med petit, men manuskriptet har normal skriftstørrelse.

76,16

De syv skilletegn mangler i DSLs udgave, men findes i manus, dog i form af dobbelte krydser.

122,4

Det tegnede dødningshoved mangler i DSLs udgave, men findes i ma nus.

128,33

steeg kun til, at ville < steeg kun til at ville

139,17-18

hendes Haand, til mine Læber < hendes Haand til mine Læber

155,3-5

som 74,8-10.

187

13. Litteraturliste

Ewald, Johannes, *Herr Panthakaks Historie og Meeninger*, cop. 1988

Billeskov Jansen, F.J.: *Oplysningstiden (Verdens Litteratur Historie bd. V)*, 1972.

Bobé, Louis: Efterskrift til Johannes Ewalds *Levnet og Meninger*, 1911 og 1942 (jf.ovf.nr. 10 og 14).

Bobé, Louis: *Johannes Ewald. Biografiske Studier*, 1943.

Brix, Hans: *Johannes Ewald. En Række kritiske Undersøgelser*, 1913.

Brix, Hans: Til Johannes Ewalds *Levnet og Meninger*, i: *Analyser og Problemer* bd.IV, 1938,s. 107-161.

Christensen, Erik M.: Efterskrift til Johannes Ewald: *Philets Forslag og Levnet og Meeninger*, 1964 (jf. ovf. nr. 16).

Doctor, Jens Aage: Efterskrift til Johannes Ewald: *Levnet og Meeninger*, 1969 (jf.ovf.nr. 18).

Doctor, Jens Aage: Ewalds *Levned*s bog, i: *Guldalderstudier. Festskrift til Gustav Albeck*, Aarhus 1966, s. 47-71.

Frandsen, Ernst: *Johannes Ewald. Et stykke dansk åndshistorie*, 2. udgave, 1968.

Grandjean, Louis E.: *Johannes Ewald og Birthe i Rungsted*, 1960.

Hammerich, Martin: *Ewalds Levnet, mest efter hans egne Meddelelser*, 1860.

Jørgensen, A.D.: *Johannes Ewald*, 1888.

Kondrup, Johnny: *Levned og tolkninger. Studier i nordisk selvbiografi*, Odense 1982.

Lukács, Georg: *Rigdom, kaos og form: En samtale om Lawrence Sterne*, i: *Sjælen og formerne. Essays*, 1979.

Molbech, Christian: *Johannes Ewalds Levnet, med Bidrag til hans Digterværkers Historie og Charakteristik*, 1831.

Münter, Friederich: Efterretninger om Johannes Ewalds *Levnet*, i: *Dansk Museum* 1782, bd. I s. 680-700.

Møller, Bente Ahlers: Efterskrift til Lawrence Sterne: *Tristram Shandys Levned og Meninger*, 1976.

Nedergaard, Leif: Introduktion og kommentar til Voltaire: *Candide eller Optimismen*, 1959.

Nedergaard-Hansen, Leif: *Bayle's og Leibniz' drøftelse af Theodicéproblemet* bd. I-II, 1965.

Olsen, Frederik Christian: *Digteren Johannes Ewalds Liv og Forholde i Aarene 1774-77,1835*.

Plesner, K.F.: *Det smagende Selskab*, 1959.

Plesner, K.F.: *Voltaire*, 1965.

Zeruneith, Keld: *Soldigteren. En biografi om Johannes Ewald*, 1985.